

un y'all
libre, et non il est
lon a se l'infirmer comme le Sus, j'ai lon
y lon ~~me~~ agit, selon n'quoy f
ouia far n' que dit l'infirmer. O J'ai
g'puni u assure que Je ne di rien, se
nati n la conduit quoy voit par li le
+ des sus partoutiers, O Monsieur! quel est
que les Sus de la Compagnie faine comme
~~la~~ qui dit de temps a temps, en pube q' qui
si lon a a faire quel homme a redire a sa conduit
on a se n' m donner adieu au General, et quel son corriga
autres ludo de Dieu.

Homme qui vous me dites de venir de l'infirmer
Hela! de la regueur du General a Rome, Je me
semble Monsieur que vous avez raison, neantmoins
comme est m'afaire de la plus grande importance que
la Compagnie aura de long temps, et regard a tout
li deoustaurer de dire, Je fain beaucoup prier
Dieu pour cela, et Je vous supplie Monsieur de faire si
li est possible me faire le moi par deux de la Compagnie
pendant quelque temps, et nous en fain faire quelque
deuotion, et quelques peitz p'hevinaiges a ce effect
la J'ay navis tres grand secret, de plus grande utilite
que je troue en ce monde, et sera luy et l'abandonner

suron M^{rs} 2
M^{rs} fraini quelle et rendre a leghe
ontinuis M^{rs} a rendre la Compagnie bon
reueu bon et zele a la fin regularit
+ d'au ne voui un An en peine au riu, un
seigneur sans tou le rest,

Je l'oues d'uri de la grace que voui fait
Mon^{seigneur} le Cardinal Lanti, J'esper luy esre
par ^{le} promire Courrie,

vois le discreto viro que Je voui reuoc
Je en comme il le fiam, si n' est quel port
que la p^{re}sonne a 50 ans, qui m^{rs} a me 36
reueu elle est bon regle de ma p^{re}sonne p^{re}sent
2- docteur au quel elle le p^{re}sent luy a dit quel
est necessaire d'oste l'expression de l'age, pour
joue de la dysp^{re}, au nom des D^{ux} M^{rs} reuoc
L'au aill^{is} a cela de la noui reuoc^{is} au p^{re}sent
voda tou n que Je voui p^{re}sent pour le p^{re}sent
suron que Je suis en l'auant de un seig

M^{rs}

V^{ostre} tres humble et oboyssant Que
VM ceni Depant
Judique J^{ean} de la Messin

au le grand
ou

VV

ff Mouriau

ff Mouriau
ff Mouriau
ff Mouriau

ff Mouriau

[Faint, mostly illegible handwritten text on the left side of the page]

[Faint, mostly illegible handwritten text on the right side of the page]

[Faint handwritten text at the bottom edge of the page]

et 1
grace de votre sergent. et avec vous pour, mais.
car il y a trois jours deux de vos lettres à la fois,
du 14 et l'autre du 22 du passé avec deux autres
pour Dom Lopez que je luy ay envoyée, une
le Ministre ou sup^{te} de Chevois, vers la réponse
à la première.

Je salue Dieu de benigne benediction quel a donné
à votre Mission de l'hospital. ³ ~~St. Christophe~~ ^{est} ont pay.
reçu une grande consolation.

Je vois bien que vous seriez const de ce que vous
avez de fonds pour les missions et pour les ordinands.

Je vous ay mandé ce que Madame la Duchesse d'An-
gillon ma dit pour cela; quelle est d'avis que
vous preniez les ordinands et quelle vous y aidera
et fera mention.

Je vous en supplie plus que
me d'inter
portance des ordonnances et du seminaire
Je faisais prier Dieu qu'il pourroye a ce
Je sçay bien ce que je pourray et vous pour
vous que je ne me perds pas de temps & vint
la premiere.

Pour la seconde J'ay parle à Mr. de Charigni
pas deux fois dans la dernière force hier à st. Je
main de l'offre de St. Yves mais J'ay reconnu
que la pretension de l'ordination sur st. Louis, em-
portera la vostre, il me dit qu'on ne a faire
du consentement des Etats de Bretagne.

Je vous ay fait response touchant le frere de la
Merry
Mr. du Coudray

ste. ^{no} Sulp' gene et s'usa-
londe sur beaucoup de bonnes raisons et une
~~principales~~ principales ——— consolations des infes
est d'avoir ceste liberté et certes il est juste,
n'est pas Mont que s'on croye s'inférieur

ne restant pas comme il faut pour la mission +
de deus comment le fera - il verra il faut purgola. Compuzque
dix sels quil les faut en vaudront cent et cent ne
valent pas dix qui ne sont pas bien appellees ou qui ne
repondent pas bien au dessein de Dieu, O que Dieu nous
a bien voulu instruire cela quand il commanda que
devant qu'on donne la bataille son fut publies que les
penseurs et ceux qui auront expose une femme ceste année la
ou plante quelque vigne ou fait bastir quelque maison
enissent à se retirer pensent bien qu'ils fairoient plus de mal
que de bien dans le combat.

dit l'inférieur ? Je puis
assurer que je ne dis rien selon cela, ni
selon la conduite qu'on voit par les le-
tres sup. particuliers. O Monsieur quel
à souhaiter que tous les sup^m de la Cour
fussent comme fait l'un d'eux qui vit de temps
en temps en publicq que si l'on trouve à re-
dire à sa conduite ou à ses mœurs qu'on en donne
avis au General, et qu'il s'en corrigera avec
l'aide de Dieu.

Pour ce que vous me dites de la résidence du
General à Rome il me semble Monsieur
que vous avez raison, neantmoins comme
c'est une affaire de la plus grande impor-
tance

vous priez Dieu pour cela, et je vous
prie de prier Dieu pour cela.

Je vous prie de faire prier les églises
de votre paroisse par deux ou trois fois
dans quelque temps et nous faisons
quelques dévotions, et quelques petites
pèlerinages à cet effet, la messe, etc. etc.
Je vous prie de garder ce
journal secret.

Je vis hier le P. J. Bagot qui m'a beaucoup
consolé par tout ce qu'il m'a dit de votre
conduite et de la vertu et régularité de la
Compagnie, o Monsieur que j'en rends grâce
à Dieu de bon cœur ! ^{parce-} ~~parce-~~ que c'est en ce
point que consiste ou dont dépend le salut

en services que
Dieu continue moi à rendre
que Dieu bonne et fait à la petite
rite et ne vous mettez en peine de
notre Seigneur fera tout le rest.

Je loue Dieu de la grace que
me fait le Cardinal Lanti, j'espère luy
escrire par le premier courrier.

Voici le discret vir qui je vous renvoie
il est comme il le faut si ce n'est qu'il
porte que la personne a 50 ans qui ven
ir que 36. Le docteur au quel elle la présente
luy a dit qu'il est necessaire d'offrir l'expression
de l'âge pour jouir de la dispense, au nom.

voilà tout ce que je puis
sent sinon que je suis en l'a
notre Seig

Mons

Vn très humble Adressant
Vincent Depaul 6
Judique ptre de la mission.

A Monsieur

Monsieur Coudray sup^r des
ptres de la Mission de
Rome

A Rome.

neutralności. „Co to jest nie odbierać gazet warszawskich!“ — dodaje złośliwie.

Stało tedy na Zanzibarze, i wyjazd nastąpił dnia 2-go lutego z Suez, statkiem niemieckim „Bundesrath“ — po pięciodniowym czekaniu. Czekanie to spędził autor w sposób: „jeżeli nie rozkoszny, to przynajmniej oryginalny, to jest klnąc na zimno w Afryce i chodząc w ciepłym paltocie nad morzem Czerwonym.“

Suez przedstawił się podróżnikowi, jak o „kąć zapadły i daleki.“ Miasto—to zbiór domów, pozbawionych wszelkiej oryginalności i przypominających kamienice naszych miast podrzędnych. Mimo, że Suez jest bramą otwartą na szlak Indyj, Afryki i Australii, znać jednak na nim wszędy piętno zastoju i nędzy. Znajduje się poniekąd w położeniu Tantalusa: „Niezmierne bogactwa przesuwały się tuż koło niego, ale ni ręce, ni usta pochwytać ich nie mogą. Port-Said zabrał Suezowi wszystko, nawet chleb powszedni.“ Arabowie wydają się i tu mało licznie, nawet w lachmanach, ale „każdy z nich ma coś takiego w twarzy, jakby dwa dni nie jadł.“ Daje też Suezowi nazwę: „Mrzygłodu egipskiego.“

Zapisawszy następnie w swym notatniku o morzu Czerwonym, iż „odznacza się przedewszystkiem tąd, że jest zielone“—i wypłynawszy z zatoki na pełne morze, poświęca Sienkiewicz kilka uwag górze Sinai. „W tych stronach — pisze — co nazwa, to jedna większa od drugiej, i człowiek tak do nich przywyka, że dziwi się w końcu, iż im się tak mało dziwi.“ Próbował fotografować ten cypel, ale „byliśmy już zbyt daleko i na fotografii trudno górę od morza odróżnić.“

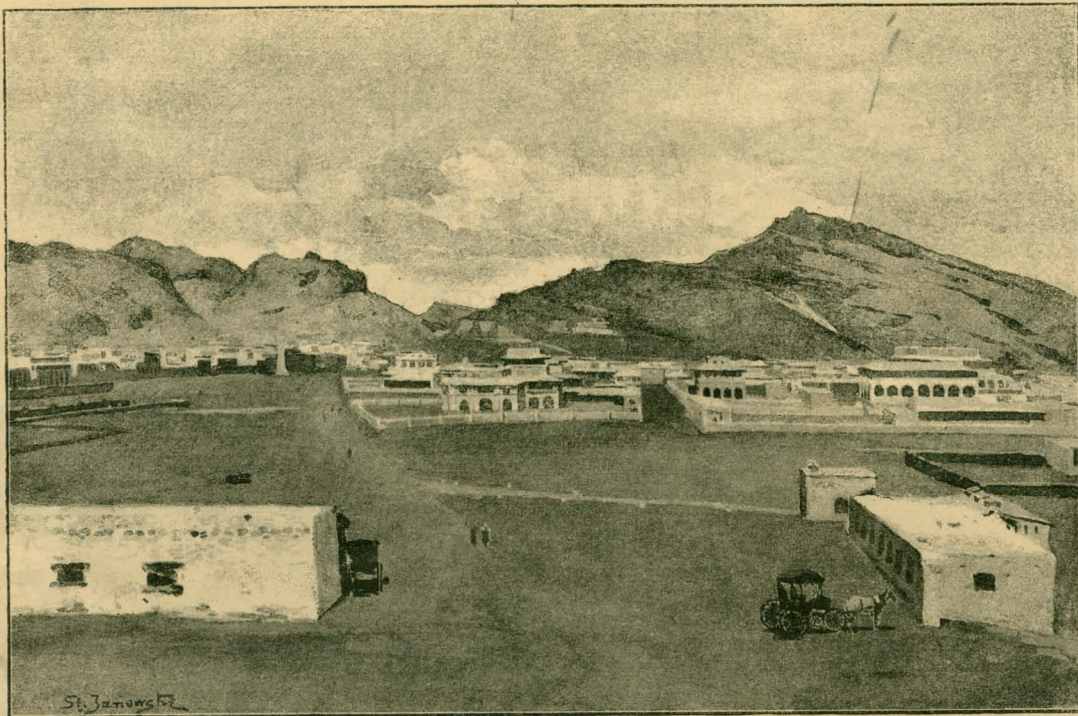
Przebyciu zwojnika Raka, oraz zawsze jeszcze groźnej „Bramy Iez“ (Bab-el-Mandeb) poświęca podróżnik mnóstwo charakterystycznych uwag. Wreszcie „Bundesrath“ zatrzymuje się w porcie Adeńskim.

„Po kilku dniach podróży doznaje się jednak niemałego zadowolenia, gdy nateżony ruch śruby słabnie i cichnie, gdy okręt zwalnia—i gdy przed sobą widzi się spokojną wodę, na niej statki odpoczywające naksztalt stada w ogrodzeniu, różnobarwne flagi rozmaitych narodów, a w dali, na pobrzeżu, domy z błyszczącymi w słońcu szybami. Port każdy wygląda, jakby jakieś wielkie gospodarstwo, a zarazem jest w każdym coś gościnnego.“

W chwili, gdy „Bundesrath“ wjeżdżał do portu, wszystko, co w nim żyło, wyległo na pokład. „Staaliśmy około wielkiego parowca angielskiego, który szedł bodaj z Australii — i widocznie niedawno wpłynął, bo wyrzucał jeszcze z siebie kłęby pary, zupełnie, jakby wydychiwał resztki zmęczenia. Wkrótce ujrzelśmy dużą łódź, zbliżającą się ku nam miarowym ruchem wiosel, a w niej zawoje majtków Hindustanu i białe helmy urzędników angielskich, portowych i sanitarnych. Za tą łodzią szła gromada innych, większych i mniejszych, pędzonych przez Murzynów. Niektóre z nich były tak drobne i wązkie, że chwilami znikaly zupełnie we wgłębieniach fal, lecz w mgnieniu oka ukazywały się znów na górze, całe mokre i błyszczące...“

„Pokazało się, że owe drobne łódki zajęte są

przez wyrostków murzyńskich, których rzemiosłem jest wydobywać z głębin pieniądze, rzucane im przez podróżnych z pokładu. W łódce bywa ich dwóch, trzech do czterech—i dotychczas nie rozumiem, jakim sposobem takie korytka mogą utrzymać się na morzu i nie przewracają się co chwila... Z pokładu leci pierwszy pieniążek i natychmiast z kilku naraz łódek cała czereda rzuca się na głowę w morze. Widać tylko wiązkę czarnych nóg i ogromnych stóp z białymi podeszwami, przez chwilę jeszcze widać ciała pod falą, jak kłębią się, przepychają i biją o pieniążek, zupełnie, jak karpie o okruszynę chleba, po czym znikają wszystko. Kędzierzawe głowy wypływają nareszcie na powierzchnię, wyrzucając ze wzdętych policzków słoną wodę. Szczęśliwy zdobywca pokazuje pieniążek i w braku innej kieszeni, chowa go w usta. Przez ten czas i później łódki pozostają na łascie morza, murzynkowie zaś unoszą się, jak korki, na

WIDOK ADENU.

fali. Pływają tak koło okrętu czasem przez pół dnia...“

O Adenie powiada autor, że „bardziej bezpłodnej, bardziej wrogięj wszelkiemu istnieniu miejscowości, niema chyba na całym świecie. W mieście, porcie i całej okolicy nie dojrzyś nietylko drzewa lub trawki, ale nawet mehu. Nagie skały, prażone we dnie przez słońce, oddają nocą żar dzienny powietrzu, wytwarzając temperaturę, wyższą niż w Indjach i Zanzibarze...“ „A jednak człowiek wdarł się do tych krain śmierci; chciał w nich osiąść, więc osiadł—i stworzył życie, nawet rojne...“ „W tym żarze, bijącym od rozpalonych kamieni, uwijają się Arabowie, Hindusi, Somalisy, Gallasowie. Wszystko to nagie lub napół przybrane, wszystko przewraca białkami oczu, śmieje się, wrzeszczy, żebrze, macha rękoma, ciągnie w różne strony—wszystko wydaje się dziwne—trochę dyabelskie...“ „Patrząc na owe rojowiska ludzkie, doznaje się takiego uczucia, jakby się patrzyło na kłębiecie się robaków.“

„Wśród czarnych i oliwkowych tłumów — dodaje Sienkiewicz, bardzo obszernie Aden opisując — widać od czasu do czasu białe helmy europejczyków, przeważnie Anglików. Twarze ich, blade i wycieńczone przez anemię, mają w oczach wyraz zmęczenia i tęsknoty. Anglicy osiedli tu dlatego, że to jest, mniej więcej, pół drogi do Indyj, i że mają tu potężną stacją węglową, którą

WIDOK PORTU W ZANZIBARZE.

nawet ufortyfikowali, bo czyni ich ona panami Oceanu Indyjskiego — ale bądź co bądź, życie w Aden jest wygnaniem.“

W Adenie zabrano w drogę do Zanzibaru... harem, najautentyczniejszy harem, który, acz mocno zawoalowany, wywołał na statku potężną sensację. Ocean — i znowu chwiejba. „Harem choruje tak, że go na całym statku słycać.“

Nakoniec groźny Ras-Asir, czyli przyładek Guardafui, „którym Afryka bodzie Ocean, jakby rogiem.“ Wywołuje on filologiczną rozprawę: co znaczy nazwa „Guardafui...“ „Ponieważ nikt z nas nie umie po portugalsku, każdy czuje się w prawie do zabrania głosu“ — dodaje autor. Jedni mówią: „Straż była“ — drudzy: „Patrz i uciekaj.“ Zdaniem Sienkiewicza, daleko więcej sensu ma ten ostatni przekład: „Patrzeć jest na co, bo tu sterzą z morza wiszary tak olbrzymie, że okręt wydaje się przy nich chrząszczykiem — a uciekać trzeba, gdyż ukropy morskie, przy lada wichrze, tłuką z niesłychaną potęgą o skały przyładka, obejmując je śnieżną obręczą pian.“

Gromady latających ryb, wynoszące czasem po kilkaset sztuk i wpadające nieraz nawet na pokład, bawią odtąd podróżnych, towarzysząc im już prawie do samego Zanzibaru. Bawi ich też „uroczystość przebycia równika,“ z wielką pompą i mnóstwem figlów na „Bundesracie“ obchodzona.

Jest w niej coś „echt“ niemieckiego, a jednak w opisie Sienkiewicza wychodzi tak plastycznie, że się z niej nie uśmieć niepodobna. Naturalnie, ponieważ uroczystość owa polega na t. zw. „goleniu,“ t. j. kąpaniu podróżnych po raz pierwszy przebywających równik, więc nasz autor „wykupił się“ 10-ma butelkami piwa, ale świadectwo przebycia równika, z pieczęcią i podpisem: „*Neptunius, deus in mare vasto*“ — zachował.

Nareszcie, po dwunastu dobach podróży, około jedenastej w nocy, podróżni dojrżeli w dali, po lewej stronie od statku, trzy światelka, jakoby zawieszzone w powietrzu.

Oficer służbowy odpowiada na zapytanie: „Zanzibar!“

„Wielkie słowo! — pisze nasz podróżnik. — Na Oceanie dobrze, przestronno; człowiek roztapia się niejako w tych niezmiernych przestrzeniach, gubi się w nich, zapamiętywa i ucisza, ale płynie się przeciw daleko, by gdzieś dopłynąć, więc gdy po kilkunastu dniach powiedzą nam: „ziemia!“ — doznajemy zawsze jakowejś ulgi. Chce się odetchnąć głęboko, jak po wielkim trudzie.“

Statek ugrzązł atoli na mieliźnie i musiał stać noc całą, czekając na przyływ ranny, który go uniósł i pozwolił mu spłynąć z łatwością.

J. Łętowski.

(Ciąg dalszy nastąpi).

P O E Z Y A.

W girlandy rymów, w barwnych słów równianki
Strojna, Poezyo, gdzieś ty z czary swemi?

W prochu i błocie po ścieżynkach ziemi
Po co ci szargać dziś togę kapłanki?
Gdy dźwięczne rytmy nagle gdzieś zadzwonią,
Ten, ów z pogardą wzrusza ramionami:
Poezya? Po co? Któż tam prosił o nią!
Dziś miejsca dla niej niema między nami.

Ta, co iść przodem od wieków przywykła,
U czoła z wieńcem gwiazd, w klasycznej szacie,
Z oczu nam w zmięczeniu bogów dawno znikła
I niepowrotnej daremnie szukacie;
Ale kto głos jej słyszy i rozumie
I kogo szata zwierzeźnia nie omami,
Ten ją dziś jeszcze w szarym dojrzy tłumie,
Wie, gdzie Poezya gości między nami.

Otośmy lasem pełnym ros i woni
Szli dziś ku rzece po łąkach szemrzącej,
A cisza wielka była w tej ustroni,
Wkrąg cienie rzucał dzień dogasający.

Czasem osiny zaszemrały liście,
Ptak senny zapadł w gęstwiny czasami...
Szliśmy, zamilkłszy nagle — uroczyście.
I — szła Poezya, cicho, między nami.

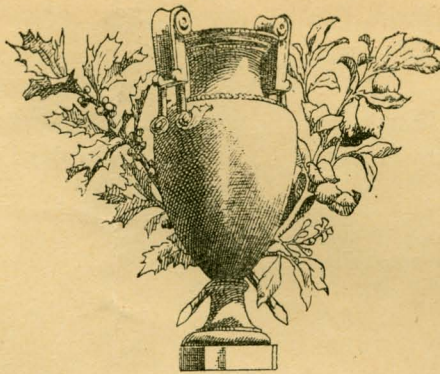
Noc. Na ulicy pustka. Ludzi mało.
Śnieg tłumy rzadkich powołów turkoty.
Mróz poroziskrzył wokół ziemię całą;
Błyska gdzieniegdzie szyldu napis złoty.

Postać kobieca sunie się, schylona,
Z dzieckiem na ręku okrytym szmatami...
Panie, panowie, spójrzcie, oto ona,
Oto Poezya przeszła między nami!

Tłum nad brzeg morza wypłynął z kasyna,
Goniąc bezmyślnie, sam nie powie, za czym;
Opodal stała rybačka dziewczyna,
Odplywającą łódź żegnając płaczem.
Wnet ją otoczył wir wielkoświatowy
I — pierzeł znużony jęć cichemi łzami,
Flirtu banalne dalej prąść rozmowy...
A zaś Poezya została — za nami.

Że was ogranych pieśni nota drażni,
Wszelkiej Poezyi rychły zgon głosicie,
A my ją wszędzie widzimy najwyraźniej
Gdziebądź się baczniej wzrok zagłębi w życie.
Tylko nie szukać jej, w Muz dyademie,
Nad kastalskimi zaklętą wodami —
Wśród ciżby ludzkiej dziś obchodzi ziemię
I tąd dziś częściej gości między nami.

Czesław.

KORRESPONDENCYE „TYGODNIKA ILUSTROWANEGO.“

Lwów, w lutym.

(Wystawa azyatycka).

Daleki Wschód — państwo cesarza chińskiego i kraje mikadów japońskich — cywilizacja i wyroby tamtejsze, tak modne dziś w całej Europie, stały się obecnie przedmiotem specjalnego zainteresowania w grodzie nadpółwiosnianym, dzięki trwającej od kilku tygodni wystawie wschodnio-azyatyckiej, urządzonej ze zbiorów Pawła ks. Sapiehy.

Magnat ten i podróżnik, pełniący przez dłuższy czas obowiązki posła austriackiego na dalekich

kresach wschodnich, skorzystał ze swego tamże pobytu, zbierając skrzętnie miejscowe osobliwości, które wystawia obecnie na widok publiczny, obznajmiając w ten sposób szeroki ogół z wytwórczymi zdolnościami ludów, tak zasadniczo różniących się od naszej cywilizacji, z ich obyczajami, przemysłem i dorobkiem artystyczno-intelektualnym.

Wystawa, mieszcząca się w byłym gmachu kasy oszczędności, zapelnia szczerze trzy spore sale, przybrane bardzo gustownie pięknymi makatami. Surowych produktów azyatyckich nie widzimy tu niemal wcale, flora pominięta jest zupełnie, fau-

nę zaś reprezentuje jedynie przesłana kolekcja różnobarwnych, niezwykle wielkich i mieniących się wszystkimi barwami tęczy motyli, pochodzących z wysp *Lin-Kin*. Podróżnik widocznie interesował się głównie etnograficzną, a właściwiej przemysłową i cywilizacyjną stroną krajów, które zwiedzał.

W pierwszym salonie najciekawszą jest obszerna szafa, za której szkłem mieści się bogaty zbiór wyrobów, będących dziełem rąk pracowitych i spokojnych mieszkańców tychże wysp *Lin-Kin*.

Przeważne miejsce zajmują tkaniny bawełniane, o barwach spokojnych, w których przeważa żółty

stwa wspomnieć potrafi... Ale czas—to jakby wielkie sito, które wyśmienicie ziarna od plew oddziela. Złe obrazy, choćby swojego czasu niezmiernie chwalone, doczekać muszą pierwój lub późniój sprawiedliwej oceny i w zapomnienie zasłużone idą; walają się już potem po antykwarniach albo giną doszczętnie; dobre natomiast obrazy strzegą ludzie, jak żrenicy oka, tēm baczniej i staranniej je przechowują, im dzieła to większej wartości. Tedy to, co przetrwało do naszych czasów, jest, by się tak wyrazić—śmietanką malarstwa mnogich wieków, a mianowicie to, co najlepsze, dostało się do muzeów, okazy zaś drugorzędne schronienie znalazły w zbiorach prywatnych, oraz pomniejszych, prowincjonalnych galeriach. (Inna rzecz tylko z „antykami“: traf, przypadek dawał nam w ręce to, co się odnaléć—dało). Do galerij nowoczesnych nie dostają się tēz pierwsze lepsze obrazy, i przeto wrażenie lepsze sprawia każda „galerya“, niż zwykła „wystawa“ obrazów. Ale ci, którzy galerye tworzą, rządzą się w wyborze obrazów po większej części osobistemi upodobaniami lub poszeptami bieżącej—mody; wybór, przeto przez wieki dokonany, zawsze będzie bezstronniejszym i głębszym. Nadto w galeriach nowoczesnych zazwyczaj rój średniej wartości obrazów—tańszych—otacza kilka zaledwie dzieł pierwszorzędných—drogich bardzo; tedy w każdej galeryi nowoczesnej przeważa pospolitość, podczas gdy w muzeach sztuki każdy drugorzędny nawet okaz przerastał z pewnością przeciętną wytwórczość malarzką epoki, w której powstał. Oczywiście zatem, że porównanie historycznych zbiorów sztuki ze zbiorami okazów sztuki nowoczesnej nie wypadnie na naszę korzyść.

To samo powtarza się we wszystkich dziedzinach życia umysłowego. Los ten sam, co obrazów, spotkał—książki; plewy z wieków minionych odpadły, przetrwało aż do naszych czasów to, co było najlepsze, i z tych najlepszych okazów wyrabiamy sobie sąd o całych wiekach i epokach. To samo—z ludźmi. O szarym tłumie praocjów naszych wiemy bardzo mało; tylko o tych mamy dokładniejsze wyobrażenie, którzy zapisali swe nazwiska na kartach dziejów, a byli to, rzecz prosta, ludzie przerastający swoje otoczenie, z całej swój epoki, jeżeli nie najlepsi, to najwybitniejsi. Na odwrót, w życiu codziennem mamy wciąż do czynienia wyłącznie—z szarym tłumem. Hez to osób w grób zeszło, nie zamieniwszy nawet słowa z człowiekiem bodaj nieco wybitniejszym, niż zwykłe przeciętną jednostki otoczenie? Mamy przed oczyma całą rzeszę—naśladowców (czémże jest epigon, jeżeli nie naśladowcą?) współczesnych, a zaś giną nam z przed oczu zupełnie tłumy epigonów tych, z przed laty, z pokoleń poprzednich. I jak się tu dziwić, że każdy własną swoję epokę nazywa chętnie epoką epigonów? Czynili to przecież Ateńczycy za czasów Perikleasa i Holendrzy współcześni Rembrand-

towi dlatego, że tak akurat obeowali ze swoim szarym tłumem, jak my dziś z naszym szarym tłumem obecny.

Zastanawia się dalej prof. Seeck nad złudzeniami, wypływającymi z mierzenia współczesnych „wielkością“ ubiegłych wieków. Na zupełną bezstronność i sąd wytrawny zdobyć się nie możemy; ostateczne wyznaczenie miejsca w hierarchii znakomitości dla współczesnych nam ludzi wybitnych zostawić trzeba potomności. Michał Anioł, znający tylko najgorsze antyki z czasów rzymskiego naśladownictwa, zachwycał się niemi, stawiając je wyżej, niż dzieła własne, potomność jednak bezspornie przyznała dziełom Michała Anioła wyższość nad znanymi za jego czasów antykami.

Jeżeli jednak wyjałowiały duchowo i umysłowo, wreszcie upadły, dwie tak potężne narodowości, jak grecka i rzymska, dlaczegożby, analogicznie rzecz biorąc, nie miały już jałowić i upadać narodowość niemiecka? Oto dlatego, że sprzeciwia się temu twierdzeniu choćby równie popularna, jak pesymistyczne hroskopy, teoria Darwina. Za hasło znanęj „walki o byt“ powszechnie uważany jest aksjomat: „silny pochłania słabego!“ Otóż tak stawiać kwestyi nie śniło się angielskiemu uczonemu. Nie silny, — ale „doskonały“ odnosi zwycięztwo. Wszelkie zapędy samowoli dążące do obrażenia dobrych obyczajów, moralności, enoty, świat dziś cały jaknajpilniej przytłumia. Zbrodniarzy prawo ściga. Wyplenia ludzkość z pośród siebie niepotrzebne, bo szkodliwe elementa. Tedy samo przez się z biegiem czasu rozkrzewiać się będą coraz bujniej, pielęgnowane starannie i popierane enoty anti-egoistyczne t. j. uczciwość, współzucie i bezinteresowność. Powoli, dzięki współdziałaniu wszystkich nowoczesnych instytucyj, prawodawstw, zabiegów, wyrabia się wśród ludzkości pewny, by się tak wyrazić „wybór najlepszych elementów“, które krzewiąc się, nie do upadku ludzkość prowadzą, ale do coraz piękniejszego doskonalenia się. Zwycięztwo w walce o byt dziś odnoszą jednostki nie najsilniejsze pięścią i muskułami, ale—najlepsze w nowoczesnym słowa rozumieniu.

Jako objaw doskonalenia się ludzkości przytacza autor zmiany, zaszłe w sposobie prowadzenia wojny. Gdzie dziś rzezie niemiłosierne, wycinanie w pień miast całych?—pyta. Jeżeli pobożowiska usłane gęsto trupami, niema przynajmniej rozbestwionego znęcania się nad wszystkimi mieszkańcami wojną dotkniętą strony. Rozwinęły się tēz ogólniej: prawość i uczciwość. Tacy Arystydes lub Fabrycyusz jedynie za to, że dobra publicznego, mogąc to uczynić, nie rozkradli, nie przejdą z czasów dzisiejszych do pamięci potomnych. Dziś, doprawdy, nie stawimy pomników tym, których zasługą całą, że—nie są złodziejami! I jeszcze jedno. Oto przechowywane w

muzeach zbroje starodawne są dla prawnuków tych, którzy w zbrojach swobodnie się ruszali—za wazkie i za małe. Przeto nawet, nietylko zmęźnieliśmy duchowo, ale i cielesnie.

Odpowiada wreszcie prof. Seeck na często stawiane dowodzenie: jeżeli Grecya i Rzym upadły, to dlaczegożby nie miały chylić się stopniowo ku upadkowi narody, które miejsce ich zajęły? Dość—powiada—przypomnieć, że podczas niezliczonych zatargów przetrwałych stronictw w dawném państwie Rzymskiem, stronictwo, chwilowo biorące górę, nieodmiennie wszystkich przywódców partyi przeciwnęj zgladzało z tego świata. Gdy Periander dziwował się raz, że Trazybul tak znakomicie rządy swoje zdołał utrwalić, zawiódł go ten ostatni na pole i laską jął ścinać wszystkie wystające po nad ogólny poziom kłosy. Trzymanie się przez wieki całe tēj zasady tępilo najdzielniejsze, najwybitniejsze w Państwie Rzymskiem jednostki; zostawało nietknięte i pleniło się spokojnie to jedynie, co było słabe, tchórzliwe, nie znaczące; pokolenia nie doskonalily się, lecz przeciwnie, coraz to szersza powstawała w państwie sfera okazów najmniej doskonałych; zaś ich potomkowie jeszcze lichszą siłę społeczeństwa stanowili. I społeczeństwo to wyjałowione, pozbawiane systematycznie jednostek najbardziej tęgich, najniepospolitszych, silnych, mądrych, jedném słowem, według rozumienia i pojęcia, i określenia Darwina—doskonałych, nie dziw, że nietylko chyliło się wciąż ku upadkowi, ale i runęło wreszcie, zwyciężone w walce o byt. Dziś przeciwnie właśnie—same społeczeństwa, o ile mogą, oszczędzają najwybitniejszych swych przedstawicieli, a różnica „czasów“ tak widoczna, że przykładów i dowodów nie potrzebuje. Na ostatku rozwodzi się dłużej autor „Zeitphrasen“ nad znanym nawet z podręczników szkolnych zgubnym wpływem niewolnictwa, oraz tak zwanych „wyzwoleń z niewolnictwa“ na społeczeństwo rzymskie.

Z ciekawej książki prof. Seecka dotknęliśmy tylko wstępny rozdział, a i to jedynie ograniczając się na zaznaczeniu tylko głównych punktów dowodzeń w nim poruszonych. Wbrew zwyczajowi całą rubrykę poświęciliśmy jednemu dziełu, tak wydało się nam ono na czasie, przychodzące właśnie w porę dla przeciwwagi ultra-pesymistycznym wywodom, sączącym nam w duszę jadu tyle. Prof. Seeck logiką zdrowego „chłopskiego“ rozsądku, spokojnie i jasno zbija te nieszcześnie biadania wiekuiste, służące dziś, niestety! we wszystkich społeczeństwach za płaszczyk wygodny, osłaniający gnuśne niedołęztwo. Wmawianie w siebie i drugich fatalistycznej jakiejś „epigoneryi“, jakiegoś upadku w ogóle ludzkości całej, jakiegoś wyczerpania i bezsilności, zaszczytu człowiekowi nie przynosi, a przedewszystkiem—mija się z jasną, jak dzień boży, rzeczywistością.

A—Ω.

M O W A Z W I E R Z A T.

Pierwszy Lucretius w znanych powszechnie wierszach zaznaczył rozmaitość uczuć, malujących się w różnych sposobach szczekania u psów i w krzykach ptaków. Dupont de Neumors odróżnił dwadzieścia pięć oddzielnych dźwięków w mowie kruków. Niektórzy przyrodnicy dowodzą, że mrówki porozumiewają się pomiędzy sobą za pomocą macek, koniki polne i świerszcze zaś za pomocą swych przyrządów grających. Karol Bell i Gratiolet oznaczyli udział organów, muskułów i nerwów w wyrażaniu najzwyklejszych uczuć u zwierząt. Według Darwina wszystkie ruchy, będące wyrazem uczuć u zwierząt, tłómaczą trzy następujące zasady: 1) Niektóre ruchy złożone, posiadające pierwotnie pewną użyteczność, odnawiają się siłą nawyknienia i asocjacyi za każdym razem, ilekroć występuje ten sam stan umysłu; 2) antyteza wymaga przy odmiennym stanie ducha spełniania wprost przeciwnych ruchów i 3) każde żyw-

szcze wrażenie wytwarza siłę nerwową, a tym sposobem polega na działaniu bezpośredniem systematu nerwowego. Uczony ten w pracy swój „O wyrażeniu uczuć u człowieka i zwierząt“ dokładnie opisał wyraz strachu, gniewu, bólu, radości, nienawiści, wstętu, zdziwienia i wstydu u zwierząt.

Co się tyczy mowy wyrazowej u zwierząt, to co do papug pisali w tēj kwestyi H. Lacaze-Duthiers, autor artykułu pod tytułem: „Nouvelles observations sur le langage des bêtes“, drukowanego roku zeszłego w jednym z zeszytów francuzkiego „Revue scientifique“, Romanes, autor całego szeregu prac z psychologii zwierząt i Lloyd Morgan, autor pracy p. t. „Animal life and Intelligence.“

Lacaze-Duthiers zwalcza dosyć upowszechnione wśród profanów mniemanie, że papugi rozumieją znaczenie wymawianych przez siebie wyrazów. Zdaniem tego autora, papugi posługiwać się mogą jakimkolwiek słowem przy wyrażeniu swoich

stanów psychicznych, gdyż istotnym wyrazem ich bywa w takich wypadkach brzmienie głosu, nie zaś logiczne znaczenie słowa. Romanes utrzymuje, iż pewny wyraz może w umyśle papugi połączyć się z wyobrażeniem jakiego przedmiotu, oraz, że naodwrót, widok danego przedmiotu, może nakłonić ją do wymówienia właściwego wyrazu. Morgan jest niezmiernie ostrożny w swoich wywodach. W wyżej wspomnianej pracy mówi on: „Poprawne kojarzenie wyrazów i zdań z właściwymi przedmiotami i czynnościami u papug nie ulega wątpliwości. Fakt ten jednak, że są to wyrazy i zdania, nie ma wartości większej, niż ta, jaką mają dla nas naśladownicze czynności psa, albo innych zwierząt. Gadanie papug nie dowodzi niezłego więcej, tylko: 1) ciekawej władzy pamiętania; 2) wielkiej zdolności naśladowniczej; 3) jedynej prawie władzy członkowania, oraz 4) pewnej inteligencyi w kojarzeniu niektórych zespolonych

z sobą dźwięków z pewnymi przedmiotami lub działaniami.

U nas p. J. K. Potocki w artykule p. t. „Z psychologii zwierząt,” drukowanym w r. z. w „Głosie,” dowodzi, że pomiędzy mową papug, a mową idiotów, dzieci i ludzi, stojących na najniższych szczeblach rozwoju, a nawet mową ludzką w ogóle nie ma różnic jakościowych, istnieje tylko różnica stopnia.

L. Carrau, autor pracy „O początku mowy,” zaprzecza całkowicie, ażeby mowę bezwyrazową i wyrazową u zwierząt przenikała myśl.

Autor artykułu o duszy w „Encyklopedyi kościelnej,” wydawanej przez JE. ks. biskupa Michała Nowodworskiego, mówi: „Tak zwana, przez daleką tylko analogią, mowa zwierzęca, polega jedynie na nierozróżnionych dźwiękach naturalnych i wyraża tylko pewne poczucia zmysłowe.”

Prof. Garner ogłosił świeżo w czasopiśmie „New Review” nader zajmujące wyniki swoich studyów nad językiem małp. Poszukiwania swoje Garner prowadził przeważnie w Stanach Zjednoczonych. Był on od dawna tego przekonania, że każdy dźwięk, wydany przez zwierzę, posiada właściwe sobie znaczenie, zrozumiałe dla każdego innego przedstawiciela tego samego gatunku; spotrzegł także, że zwierzęta rozumieją niektóre wyrazy ludzkie, oraz że powtarzają je w swoim własnym języku.

Autor zaczął przysłuchiwać się systematycznie „rozmowom” i „gawędom” małp w ogrodach zoologicznych Stanów Zjednoczonych. Uzyskał pozwolenie dyrektora jednego z takich ogrodów na rozłączenie dwu małp, razem żyjących w jednej klatce, i osadzenie ich w odrębnych izbach. Pomieszczono wtedy fonograf w klatce samicy, który notował wszystkie dźwięki, wychodzące z jej gardła. Następnie przeniesiono go do klatki samea, gdzie powtarzał dźwięki zapisane. Zwierzę zaczęło okazywać zdziwienie i niepokój. Samiec od razu zrozumiał, że dźwięki wychodzą z rogu, a nie mogąc znaleźć twojej towarzyszki, wpakował rękę z ramieniem do trąbki, później ją wyciągnął i przyglądał się narzędziu. Odszedł i znowu ostrożnie zbliżał się z ciekawością, przypatrując się przyrzędowni. To przekonało Garnera, że samiec poznał głos byłej towarzyszki. Naodwrot, w podobny sposób zanosil dźwięki samea do samicy, a doświadczenie to stwierdziło wyniki poprzedniego. Rozpatrzmy teraz inną próbę. Garner wydał przed klatką pewnej małpy dźwięk, o którym domyślał się, iż jest używany na oznaczenie mleka. Małpa wstała, odpowiedziała mu tym samym dźwiękiem i podeszła ku przodowi klatki. „Spoglądała na mnie — mówi ten badacz, — jak gdyby pełna wątpliwości. Wtedy powtórzyłem dźwięk, małpa uczyniła to samo, nagle podeszła ku małemu naczyniu w klatce, podniosła je i postawiła w pobliżu drzwi, potem wróciła do mnie i znowu wymówiła ów dźwięk. Poprosiłem u dozorey nieco mleka, lecz nie miał go, w zamian przyniósł mi trochę wody. Mój przedstawiciel rodu małpiego zupełnie serwo usiłował odebrać mi szklankę, a jego zachowanie się i ton dowodziły, że jest nader spragniony. Pozwoliłem mu maczać rękę w szklance i ssał wtedy palec, poczem je znów wkładał. Zabrałem szklankę, wówczas małpa powtórzyła ów dźwięk, jakby prosząc więcej wody. Wpadłem na myśl, iż dźwięk ten oznacza nie tylko mleko, lecz też i wodę, a nadto z wielu innych doświadczeń przekonałem się, iż ma jeszcze trzecie znaczenie: pragnienia i picia. Dźwięki te są nader trudne do powtórzenia; w żaden sposób nie podobna ich oddać za pomocą pisma.” Inne zdobyte i zbadane przez

Garnera dźwięki, które posługują się małpy, oznaczają pokarm twardy, głód, chorobę, alarm. Kiedy wydał pewnego razu brzmienie, służące małpom do alarmu, zwierzę badane zaczęło całe trząść się i uciekało na najwyższe miejsca klatki, gdzie w przestrachu powtarzało ów dźwięk. Każdy gatunek małp, zdaniem Garnera, posiada właściwy sobie język. Praca Garnera zamyka literaturę odnoszącą się do omawianego przedmiotu.

Własne moje badania, dotyczące mowy zwierząt, prowadzone od r. 1884-go, t. j. od chwili poznania alfabetu tej nieskończenie obszernej nauki, jaką jest bez zaprzeczenia nauka o życiu zwierząt, pozwalają mi dziś na ogłoszenie otrzymanych wyników.

U wszystkich zwierząt domowych, albowiem tylko ich mowę badałem, pośród pewnej ograniczonej liczby dźwięków, odróżnić można następujące:

1) Dźwięk głodniatego zwierzęcia, chcącego zwrócić na siebie uwagę i upomnieć się o przynależny mu pokarm. Dźwięk ten konie popierają uderzaniem pyska o żłób, psy zaś drapaniem łapami w drzwi szafy kredensowej.

2) Dźwięk spragnionego, chcącego odwilżyć wyschłe szluzowe powłoki jamy ustnej i przełyku. Bydło, wydając ten dźwięk, popiera chłeptaniem piasku na dziedzińcu lub ssaniem podłogi w oborze, konie uderzaniem pyska o kubel i spoglądaniem weń, psy zaś obwąchywaniem naczynia, w którym zwykle woda jest im podawana.

3) Dźwięk bólu, który zwykle bywa popierany przez wszystkie domowe zwierzęta oglądaniem się ich na bolącą część ciała.

4) Dźwięk, dla zwrócenia uwagi na przeszkodę zawadającą im i upomnienia się o jej usunięcie, popierany własnym z ich strony usiłowaniem w tym kierunku.

5) Dźwięk zwierzęcia stojącego długi czas bezczynnie (np. konia na rynku), lub trzymanego na uwięzi (np. psa na łańcuchu), albo zamkniętego w miejscu tak ciasnym, że się w nim poruszać nie może (np. w klatce w lecznicy). Powodem wydawania przez zwierzęta tego dźwięku jest nadmierne nagromadzenie się energii mięśniowej pod wpływem długiego spoczynku i trudna do opanowania chęć ruchu. Wszystkie zwierzęta dźwięk ten popierają przeciąganiem się, które u koni ogranicza się rozciąganiem pyska, bardzo podobnym do poziewania u ludzi. Dźwięk ten służy zwierzętom do okazania niezadowolenia z obecnego ich położenia i łączy w sobie prośbę lub wyraża pragnienie zmiany tego stanu. Tu zaliczyć trzeba charakterystyczne nocne lub ranne pianie kogutów, będące niezem innem, tylko wyładowaniem energii mięśniowej, nagromadzonej podczas snu.

6) Dźwięk dla okazania radości i zadowolenia.

7) Dźwięk dla okazania smutku i nieukontentowania.

8) Dźwięk dla okazania sympatii i przywiązania.

9) Dźwięk dla okazania gniewu i wstępu.

Cztery te ostatnie dźwięki popierają wszystkie zwierzęta charakterystycznym ułożeniem całej swęj figury.

Wyliczonych dziewięć dźwięków służy zwierzętom domowym do porozumiewania się z ludźmi; do porozumiewania się między sobą używają więcej dźwięków, choć znaczenia ich częstokroć trudno dociec. Faktem jest jednak, że koń innych dźwięków używa w chęci zwrócenia na się uwagi klaczy, aniżeli ogiera lub wałacha. Faktem jest także, że pies z najwięcej oddalonego krańca jednej i téjże wioski, pozna po szczekaniu brata swego, czy też jakiego nieproszonego gościa. Owca, która przypadkowo zbłąkała się, charakterystycznym becze-

niem daje znać gromadzie o zaszłym wypadku. Obserwując niepostrzeżenie kotów, trzeba przyjść do przekonania, że ich gawędy nie są bez treści. Stara kura, postrzegłszy niebezpieczeństwo, właściwym gdakaniem obwieszcza to swoim kureczkom. Tak zwane gruchanie ptaactwa domowego w ogóle nie może też być pozbawione wątku.

Co się tyczy mowy wyrazowej u zwierząt domowych, to mam do zanotowania dwa spostrzeżenia mowy takiej u psów: 1) Znałem i leczyłem przez jakiś czas w r. 1890-ym psa, należącego do p. Władysława Kasprowicza, właściciela b. restauracyi Amerykańskiej przy ulicy Królewskiej w Warszawie, który to pies na zapytanie: kto cię rodził? odpowiadał jak najwyraźniej: ma-ma; 2) Pewnego razu przyszedł do lecznicy dla zwierząt przy ulicy Hożej w Warszawie, w której w tym czasie byłem ordynatorem, jakiś obywatel z miasta Łodzi z psem na poradę. Pies ten, zobaczywszy w klatce będącą na kuracyi starą żółtą sukę, spojrzal na swego pana i dobitnie wyrzekł: ba-ba. Z objaśnienia właściciela dowiedziałem się, że pies jego został nauczony wymawiać słowo „ba-ba” w skojarzeniu ze starą suką emerytką, i odtąd, gdy spotka starą rosłą żółtą maści sukę, woła zaraz na nią: ba-ba.

Oto i wszystko, co na tém polu działo się. Reasumując dotychczasowe wyniki badań nad mową zwierząt, otrzymujemy taki rezultat: Każde zwierzę przychodzące na świat, przynosi we wszystkich swych nerwach, mięśniach i członkach ogólny plan ruchów, jakimi uzewnętrzniały się wrażenia generacyi, której jest ostatnią odrosłą, i uczucia jego od razu mogą przywdziać gotową szatę niemego, choć wymownego języka, który przygotowały dla niego nieprzeliczone szeregi poprzednich pokoleń. Przytém zwierzęta zdolne są do wydawania pewnej liczby dźwięków, które posługują się w stosunkach z ludźmi i za pomocą których porozumiewają się między sobą. Nawiasowo na tém miejscu nadmienię, że zwierzęta pojmują w znacznej mierze mowę ludzką i że fakt ten dowodzenia nie potrzebuje, ponieważ stwierdza go codzienne doświadczenie.

Zwierzę jednak nie jest zdolne wrażeń i uczuć ująć w formę wyrazu, z małemi, prawie nie dowodzącymi wyjątkami, dlatego jedynie, że dotąd nie uczuło potrzeby takiego porozumiewania się.

Słowo, mowa, język są objawem świadomej myśli i wyraźnym aktem woli. Dowiódł tego w sposób niedopuszczający niemal zaprzeczenia, znakomity filolog amerykański Whitney w dziele „Życie języka.”

Skoro więc zwierzę dojdzie do świadomości potrzeby mowy wyrazowej i zapragnie mówić—przemówi. Wtedy krtani przystosuje się do brzmień ujętych w formę wyrazu, a zwoje mózgu Broka i Wernickiego odpowiednio rozwiną się. Twierdzenie moje polega na prawie biologicznym, sformułowanym przez Spencera, że w przyrodzie żyjącej wszędzie budowa organów jest późniejszą od funkcji i bywa przez nie wywołana.

Potrzeba nieuszkodzenia się wywołała uczucie. To ostatnie zaś było przyczyną wytworzenia się tkanki nerwowej, z biegiem rozwoju wytwarzającej mózg, który następnie różniczkuje się tak, że różne jego części mają różne funkcje i cele.

Dziś u zwierząt domowych zwoj Broka jest w z początku, mowa ich dlatego składa się tylko z wykrzykników, z czasem jednak siła ich myśli i woli może wpłynąć na rozwinięcie się zwoju mowy, tém bardziej, że zwierzęta więcej rozumieją, niż wyrazić są zdolne, czego dowodzą: znacznie większe w stosunku do zwoju Broka rozwinięcie się zwoju Wernickiego, jako też i wiele doświad-

M. Wernicki